

SZEM GÉZA¹**Példák az első világháború eseményeinek hadtörténeti feldolgozására a két világégés közötti Európában – az osztrák hadilevéltár kutatása****Examples of elaborating the events of First World War between the two wars in Europe – the research in the Austrian Kriegsarchiv****Absztrakt**

Az első világháborút vesztesként befejező központi hatalmak közül Ausztria rendelkezett a legrégebbi hadi levéltári hagyományokkal. Adott volt mind az intézményi, mind a megfelelő szakmai háttér, hogy a háborús tapasztalatok összegzéseként megalkossák saját részvételük monográfiáját. Politikai, illetve társadalmi viszonyaik alakulása, amely meghatározta ezen kutatás irányultságát, részben a németekéhez volt hasonló, más vonatkozásokban valamelyest a magyar utódállam viszonyaival mutatott kapcsolódást. Jelen írás az osztrák kutatás bemutatása mellett igyekszik azt a vesztesek válaszkeresési kísérleteinek sorában is elhelyezni. Ennek, és az összehasonlíthatóságnak az érdekében a szerző ezúttal is a követi a másik két vesztes állam monográfiát bemutató cikkei felépítését és logikáját.

Kulcsszavak: első világháború, Nagy Háború, Hadilevéltár, Kriegsarchiv, hadtörténeti kutatás

Abstract

Among the Central Powers, ending the First World War with defeat, Austria has had the oldest traditions in the field of Military Archives. Institutional background, and also the sufficient professionalism was given, to create an own monograph as summing of their experiences of that war. The shaping of the Austrian political and social circumstances, which decided the path of these researches, was partially

¹ NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz hallgató; NUPS Faculty of Military Science and Officer Training, Doctoral School of Military Science, PhD student, E-mail: szem.geza@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0001-8973-7962

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

similar to that in Germany; in other aspects it resembled connection with those of the Hungarian predecessor of the Monarchy. Present paper attempts to introduce the outcome of the Austrian research, at the same time to try and find its place among the search of the defeated nations for answers. To this reason and for better comparativeness, we followed the structure and logic of our earlier writings about the other two researches.

Keywords: *First World War, Great War, Military Archive, Kriegsarchiv, military history research*

Az első világhégést követően minden hadviselő fél – a győztes és a vesztes oldalon egyaránt – állami szinten, hivatalos szerv révén fogott a Nagy Háború hadtörténetének összefoglalásához. Ezek közül jelen írás – miután a magyar és a német kutatást külön cikkben ismertettük² – ezúttal Ausztriával kíván részletesebben foglalkozni. Ezt látszanak indokolni a három vesztes állam között meglévő kulturális és hadtudományi elméleti hasonlóságok, és az ezek ellenére a gyakorlati munka kapcsán jelentkező eltérések, továbbá indokolja a kiemelt figyelmet az a tény is, hogy ezen államok vesztesként kerültek ki az összecsapásból, így számukra semmiképpen sem lehetett elegendő pusztán egy háborús hőseposz elkészítése. Esetükben vitális érdek volt a háború eseményeinek, azok pontos láncolatának felderítése és megértése, ezek nyomán pedig a megfelelő tanulságok levonása. Az összehasonlíthatóság érdekében ismét a korábbi két írás szerkezetét és logikáját követtük, a téma tárgyalását pedig ezúttal egy kitekintéssel kezdjük, mintegy keretként, amelybe az ismertetett három kutatás, ezen belül jelen esetben az osztrák monográfia is elhelyezhető. A győztes oldal sem maradt adós hasonló összefoglaló művek megalkotásával, mint előzőleg utaltunk rá, itt is megvolt az igény ezek létrehozására.³ E helyütt ezeket csak felsoroljuk, néhány jellemzőjük kiemelése mellett.⁴

Nagy-Britannia hivatalos első világháborús monográfiája „A Nagy Háború története hivatalos dokumentumokra alapozva”⁵ címen jelent meg a Birodalmi Védelmi Bizottság Hadtörténeti Részlegének⁶ gondozásában, összesen negyven kötetben. Tematikus bontásban huszonnyolc kötet foglalkozik szárazföldi, öt haditengerészeti, hat légi műveletekkel, de önálló kötetet szenteltek – unikális módon – az egészségügyi csapatok háborús tevékeny-

² Ld.: SZEM Géza: „A világháború 1914-1918” A Nagy Háború iratanyagainak feldolgozása a Hadilevéltárban; *Hadtudományi Szemle*; 6. évf. 1. sz. Bp. 2013. ill. uő: Példák az első világháború eseményeinek hadtörténeti feldolgozására a két világhégés közötti Európában – az német Birodalmi Levéltár kutatása

³ Ld. a német Birodalmi Levéltár kutatására vonatkozó írást

⁴ Official Histories of the First World War (sz.n.); forrás:

<http://www.greatwar.co.uk/research/books/ww1-official-history.htm> (letöltés: 2016. 09.20.)

⁵ History of the Great War based on Official Documents (szerk.: Brig. Gen. Sir James Edmonds), MacMillan/HMSO, London, 1923-1949. forrás: <http://www.greatwar.co.uk/research/books/ww1-official-history.htm> (letöltés: 2016. 09.20.)

⁶ Historical Section of the Committee of Imperial Defence

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

ségének is. A mű szemléletében is eltér a „német iskola” megközelítésétől, amennyiben az általunk ismertetésre kerülő művek mintegy reciprokaként „csata-centrikus” módon, a harcászati-hadműveleti szint részletesebb ismertetésével mutatja be a brit háborús részvételt, amelyet a politikai, stratégiai és logisztikai körülmények ismertetése csak háttér-információként egészít ki. A leírtakat számos térkép mellett grafikonok és statisztikák segítenek jobban megérteni. A sorozat 1923 és 1949 között íródott, a második világháború kitöréséig befejezetlen monográfiák közül ez az egyetlen, amelynek írása nem szakadt félbe az újabb világégés nyomán. Utóéletének érdekessége, hogy számos kötetét a későbbiekben újryomták.

Az anyaország mellett a Brit Nemzetközösség többi állama is rendelkezik önálló művekkel ebben a témában:

- elsőként az ausztrál csapatok működését foglalták össze 1920-1942 között, összesen tizenkét kötetben;
- ezzel részben egy időben keletkezett Új-Zéland négy kötete 1921-1923 között;
- Dél-Afrika háborús részvételét a következő évben vetették papírra egyetlen nyolc részes kötetben;
- Kanada pedig csak egészen későn, 1962-ben jelentetett meg ilyen témájú írást egy 621 oldalas műben (plusz melléklet).

A világba kitekintve, az Egyesült Államok első világháborús részvételét illetően az izolacionista törekvéseket, és ennek gyakorlati megvalósulásaként a minimális részvételt szokás megemlíteni. Ez azonban nem jelenti, hogy itt nem történik meg a tapasztalatok összegyűjtése. Részben a fentebb is említett stratégiai megközelítés lehet az egyik oka, hogy éppen itt valósítják meg legátfogóbb módon a katonai tapasztalatok összegyűjtését. Az amerikai szakemberek – talán egyedülálló módon – nem csak más nemzetek feldolgozásait használták fel, hanem gyűjtötték (és lefordították) azok primer forrásait is. Tudományos és módszertani szempontból is elgondolkodtató ez a megközelítés, hiszen nem csak a saját nemzeti gyakorlati tapasztalatok összegyűjtését teszi lehetővé, hanem egy sokkal átfogóbb, absztrakt hadtudományi vizsgálódás alapjául is szolgálhat, nagyobb tendenciák és összefüggések megértését is lehetővé teszi.

Az Egyesült Államok viszonylag rövid háborús részvételét tizennyolc kötetben örökítették meg „Az Egyesült Államok Hadseregének hivatalos története az első világháborúban 1917-1919” címmel, a Hadsereg Hadtudományi Intézetének Hadtörténeti Részlegében már a következő világégést követően.⁷

Természetesen a többi hadviselő fél is megemlékezett saját háborús szerepléséről, ezek közül három olyat tüntetünk fel e helyütt, amelyekből az általunk bemutatott kutatások is merítettek:

⁷ Official History of the US. Army in the First World War 1917-1919, History Section of the Army War College Carlisle, Pennsylvania, 1948. forrás: <http://www.greatwar.co.uk/research/books/ww1-official-history.htm> (letöltés: 2016. 09.20.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

- Franciaország tizenegy alsorozatban, összesen 106 kötetben (mellékletek nélkül!) emlékezett meg „A francia hadseregről a Nagy Háborúban”⁸ 1922 és 1937 között;
- Oroszországban – illetve a Szovjetunióban – az első világháborús szereplést, és az azután kibontakozó polgárháború eseményeit vizsgáló bizottság munkájának eredményeként születtek hasonló művek;⁹
- szerb részről a vezérkar által a háború után kiadott „A nagy háború a szerbek, horvátok és szlovénok felszabadítására és egyesítésére” című összefoglaló mű illeszkedik az eddigiek sorába.¹⁰

A Monarchia, illetve az osztrák utódállam azonban nem a fenti megközelítést követte, hiszen – hasonlóan Németországhoz – számára nem volt elég a katonai tapasztalatok összegzése, miután nem csak politikai berendezkedését volt kénytelen megváltoztatni, hanem több évszázados hatalmi státuszát is kisállami létre kellett, hogy cserélje. Esetében pedig a különbség a között, amilyen kondíciókkal belépett a háborúba, és ahogyan befejezte azt, még nagyobb volt, mint Németország esetében. A Monarchiát a háború előestéjén kilenc olyan nemzetiség alkotta, amelyek lélekszáma egyenként meghaladta az egymilliót. Ezt a multikulturális, multiethnikus népeiséget, a közöttük meglévő minden ismert, vagy lappangó belső feszültség ellenére egészen a háború végéig összetartották a birodalom keretei.¹¹ Soknemzetiségű volta, és az alkotó nemzetekben munkáló nacionalizmus hatásai nem vezettek sorsdöntő hadászati vereséghez, és hasonlóan Németországhoz, Ausztria is „végig nyeresre állt” a frontokon. Annál súlyosabb volt a Monarchia politikai viszonyait leginkább meghatározó osztrákok számára, hogy amikor a birodalom kereteinek széthullása teret engedett a volt alattvalók egyéni törekvéseinek, az egykori társnemzetek nem kértek többé a közös jelenből és jövőből, de még a közös múltból sem.¹² Ez bizonyos formában a mai napig jelen van, és hatása a kerek évfordulón, a megemlékezés mikéntje kapcsán is érezhető. A Monarchia kereteinek felbomlása ugyanis szinte kizárólag az osztrákok számára jelentett széthullást, a többi tagnemzet jobbára felszabadulásként élte meg azt. Ma is aktuális kérdés, hogy az egykori alattvalók beszélne-e egy „közös történelmi nyelvet”, azaz bármennyire is sajátjukként élük-e meg a Monarchia történetét, vagy akár csak annak legutolsó fejezetét is, vagy arról akár nem is tudomást véve, fiatalabb tradíciókból építkeznek – illetve utóbbi esetben mit kezdenek, ha egyáltalán, nem kívánt örökségükkel.¹³ A háború „másnapján” nem volt kérdés, hogy az osztrákok magukra maradtak

⁸ Les Armées Françaises dans la Grane Guerre; Imprimerie National, Paris 1922-1937. forrás: <http://www.greatwar.co.uk/research/books/ww1-official-history.htm> (letöltés: 2016. 09.20.)

⁹ A forrásként szolgáló „A világháború 1914-1918” az általuk is felhasznált német fordítások címeit közli, a teljesség igénye nélkül.

¹⁰ Az idéző magyar monográfia nem közli az eredeti címet.

¹¹ Miracle of illogic, The Austro-Hungarian Empire in hinsight (sz.n.); <https://europebetweeneastandwest.wordpress.com/2014/04/26/miracle-of-illogic-the-austro-hungarian-empire-in-hindsight/> (letöltés: 2016.04.20.)

¹² Ld. uo.

¹³ RAUCHENSTEINER, Manfred: „Alle Srasen münden ins schwarze Verwesung.” Österreich-Ungarns letzter Krieg – Festvortrag anlässlich der Jahresversammlung des Dokumentationsarchivs des

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

ezzel kapcsolatos érzéseikkel. Manfred Rauchensteiner, a bécsi Staatsarchiv hadtörténeti részlegének munkatársa érzékletes mutatja be, hogyan jutnak el a Monarchia népei a közös – és Európa-szerte általános – háborús eufóriától a törekvésig, hogy annak negatív hatásait mindinkább egymás kárára is igyekezzenek elkerülni. A folyamat végén pedig az egykori birodalom többnemzetiből „többtársadalmivá” válik, azaz az öt egykor alkotó népek végleg eltávolodnak egymástól. Az osztrákok számára új, háború utáni identitásuk megtalálásának része volt az is, hogy megértsék, a Monarchia többi nemzete máshogyan élte meg ugyanazt.¹⁴ Más szavakkal, a társadalom, amely közösen „csinálta végig” a háborút, nem létezett többé, emlékei – köztük a küzdelmeké is – pedig más-más formát öltöttek, vagy éppen igyekeztek tőlük megszabadulni. Ráadásul az egykori keretek között meglévő egyenlőtlenségek egyre hangsúlyosabbá válása folytán az osztrák nemzet a többiek szemében egyszemélyi bűnbakká vált mindazért a szenvedésért, amit az állam irányítójaként a népeire osztott, miközben saját társadalmá ugyanúgy kénytelen volt azt elszenvedni.¹⁵

A történész, mindjárt írása felvezető gondolataként azt is érzékelteti, mennyire más jelentett – és jelent ma is, éppen az előbbieken felsoroltak folytán – a Nagy Háború élményének feldolgozása a vesztes oldal számára, mint az egykori győzteseknek.¹⁶

Ugyanezt a folyamatot a maga módján a másik egykori államalkotónak,¹⁷ Magyarországnak is végig kellett élnie, bár merőben más perspektívából. A több évszázados alárendeltségből újra szuverénvé váló állam számára a háború értelmezése egyúttal a saját (új) identitásának keresését is jelentette – talán az osztrákokhoz képest, legalábbis részben ellenkező előjellel. A (közösen birtokolt) regionális hatalmi státusz elvesztése ugyan beszűkítette Magyarország nemzetközi mozgásterét, ebben a szűkebb térben azonban a szuverenitás teljes birtokában valamelyest szabadabban mozoghatott (már amennyire a nemzetközi politikai körülmények ezt engedték). Maga a vereség ugyan az osztrákokkal közös sorsunk volt, a birodalmi szinten elkövetett stratégiai hibák azonban a függetlenné váló (ráadásul területében és közigazgatásában sem az eredeti állapotokhoz visszatérő) ország számára viszonylag kevés tanulsággal szolgálhattak. Egykori „testvér-államunk” számára azonban a kisállami lét alapvetően új „élményt” jelentett – legalábbis jócskán vissza kellett tekinteni a történelmükben, hogy valamilyen „emléket” találjanak erre vonatkozóan. Ausztriának – a németekhez hasonlóan – „saját” (vagy talán még inkább egyedül

österreichischen Widerstandes am 2. April 2014. p.14. Forrás:

http://www.doew.at/cms/download/1u7r7/jb2015_rauchensteiner.pdf (letöltés: 2016.04.20.)

Rauchensteiner írása egyébként helyenként talán túlságosan is emocionális alapokon nyugvó logikát használ, illetve véleményünk szerint egyes vonatkozásokban túlzásokba esik, és nem szükségképpen vesz tudomást a háború „megváltozott realitásairól”. Ezzel együtt, vagy talán éppen ezért érzékletesen mutat be bizonyos tendenciákat – például az általános hangulat megváltozását a háborúval kapcsolatban – illetve hatékonyan szemlélteti ezek társadalmi interpretációjának problémakörét, ami ehelyütt jelen írásnak is célja.

¹⁴ RAUCHENSTEINER, p.19.

¹⁵ RAUCHENSTEINER, p.20.

¹⁶ RAUCHENSTEINER, p.13.

¹⁷ Ehelyütt nem szólva a többi függetlenné váló államról.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

megörökölt) stratégiai baklövésével kellett szembenéznie, amelyek következményei – legalábbis területi, illetve államhatalmi vonatkozásban – még súlyosabbak is voltak (legalábbis a németekhez képest). A több évszázados hatalmi státusz után a kisállami lét nem ígérkezett „életbiztosításnak”, mint ahogy azt a történelem későbbi alakulása igazolta is.

A továbbiakban a világháború után Ausztriában megvalósított hadtörténeti kutatómunkát kívánjuk részletesebben bemutatni. Ennek keretében írásunk ismerteti a feldolgozást végző intézmény ki- illetve átalakulását, annak az első világégés utáni főbb jellemzőit, az általa végzett adatgyűjtő és kutatómunkát, végül pedig az ennek eredményeként megszületett monográfia főbb ismérveit.

A BÉCSI KRIEGSARCHIV, A MONARCHIA, MAJD AUSZTRIA HADILEVÉLTÁRA

A Nagy Háború hadtörténeti feldolgozását elvégző egykori Kriegsarchiv ma az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltári Alegségeként¹⁸ funkcionál, ebben a minőségében is Közép-Európa legnagyobb katonai archívuma, illetve Európa egyik leggazdagabb forrásgyűjteménye.¹⁹

Egy osztrák hadi levéltár igénye először a tizennyolcadik században merült fel. 1711-ben I. József császár adott utasítást az Udvari Hadi Tanács²⁰ alárendeltségében működő archiváló részleg létrehozására, amely az évszázad második felétől a Hofkriegsrat archívumán túlmenően minden katonai vonatkozású dokumentumot gyűjtött, így 1764-től térképanyagot is.²¹ Feladatköre 1779-től az 1740 után lezajlott hadjáratok elemzésével, és a tapasztalatok rendszerezésével is bővült, amelyet azonban egyelőre csak saját használatra végzett el.²²

A következő jelentős állomás az 1801-es év volt, amikor Károly főherceg elrendelte egy katonai intézet felállítását. A nagy vezérkar alárendeltségében felállított cs. kir. Hadilevéltár²³ feladataként a hadtörténeti tanulságok gyűjtését, a lehetséges hadszínterek és ellenfelek békeidejű tanulmányozását (későbbi terminológiával élve idegen hadseregismeretet), és hadtudományi elemzések készítését határozták meg. Eredeti rendeltetése szerint kutatóhelynek szánták, a dokumentumok gyűjtése csak a tizenkilencedik század második felétől vált feladatává. Rövid időn belül szinte monopóliumra tett szert a hadtörténeti anyagok gyűjtése terén, amelynek kiteljesedéseként először az ez idáig vele párhuzamosan működő haditanácsi archívum vonatkozó anyagát vette át, majd 1889-ben az immá-

¹⁸ Abteilung Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs

¹⁹ HOCHEDLINGER, Michael: Kleine Quellenkunde zur österreichischen Militärgeschichte 1800-1914. p.1. forrás: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=35385> (letöltés: 2016.04.20.)

²⁰ Hofkriegsrat

²¹ HOCHEDLINGER, Michael: "Der schlafende Riese". Das Österreichische Staatsarchiv, Abteilung Kriegsarchiv in: *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit 9 (2005), p. 170.* forrás: <http://www.oesta.gv.at/site/5002/default.aspx> (letöltés ideje: 2016. 04.10.)

²² The Hochkriegsarchiv, forrás: <http://www.oesta.gv.at/site/6155/default.aspx> (letöltés: 2016.04.10.)

²³ k. k. Kriegsarchiv

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

ron csak a Haditanács közvetlen archívumaként továbbműködő intézmény megmaradt dokumentum-állományát is. Utóbbi működése teljes gyűjteményének átadásával véget is ért.²⁴ Az archívum a XIX. század elején könyvtár-, illetve kiadói részleggel, valamint térképgyűjteménnyel is bővült.

A levéltár működését a hadsereg részéről megjelenő kettős érdeklődés határozta meg; a „harci szellem” fenntartását irányzó tradíciók összegyűjtésén túl a szervezet „szakmaibb profilját” a háborúk használható tanulságainak összegyűjtése jelentette. Az ebből levezethető „csatatant”, a háború történetének (Kriegsgeschichte) kutatását a XIX. század végére – részben a klasszikus levéltári funkció megöröklésének folyamányaként – a (katonai) szervezettörténet (Militärgeschichte) területe is kiegészítette.²⁵

A Kriegsarchiv a gyűjtő és elemző munka mellett publikáló tevékenységet is folytatott, 1808-tól a levéltár gondozásában szak-periodika jelent meg Osztrák Katonai Folyóirat címen.²⁶ De a Haditanácsi Archívum által a kabinetháborúkról belső használatra összeállított – korábban említett – elemzés is végül immáron az utódszervezet gondozásában került kiadásra, 1801-ben.²⁷ A levéltár kiadói részlege 1818-ban kivált a szervezetéből, és önállóan működött tovább, a Kriegsarchiv az ezt követő időszakban elsősorban gyűjtőhelyként funkcionált. A XIX. század második felének több folyamata azonban a kutatóhelyi minőség újbóli felértékelődése felé mutató tendenciát eredményezett. A Poroszországgal szembeni katonai vereség 1866 után előtérbe állította a hagyományápolás és a tapasztalatok feldolgozásának törekvését. Az archívum által kiadott publikációk szakmai színvonala folyamatosan nőtt, végül a kiadói részleg 1876-os visszatagolódásával a szervezeti keretek is újból adottá váltak a kutatóműhelyként való működésre, amely minőségben a Kriegsarchiv ezután egészen 1945-ig tartó monopólium-helyzetet élvezett.²⁸ Az újonnan megfogalmazott cél a teljes osztrák történelem feldolgozása volt a XVII. századtól, ami megkezdett munkák egész sorát eredményezte. Mindazonáltal ezek többsége végül – részben a történelem alakulása folytán – befejezetlen maradt.²⁹ A magas színvonalú tevékenység legkézzelfoghatóbb eredménye az úgynevezett vezérkari tanulmányok sorozata volt.³⁰ Ebbe a sorba fog majd utolsóként beilleszkedni az osztrák hadtörténetírás első világháborús monográfiája is.

Az intézményi (illetve intézményes) szinten megvalósított kutatási tevékenységnek azonban 1945 után vége szakadt, és a levéltár állománya ma már csak egyéni kutatások formájában gyarapítja a tudományos művek sorát.³¹ Ezzel együtt az archívum háború utáni rendeltetése is inkább a „szolgáltatói profil” irányába mozdult el; a második világhéget kö-

²⁴ HOCHEDLINGER: Schlafende Riese, [p.172](#).

²⁵ HOCHEDLINGER: Kleine Quellenkunde, p.2.

²⁶ Österreichische Militäerzeitschrift, Id. The Hochkriegskanzleiarchiv

²⁷ uo.

²⁸ HOCHEDLINGER: Kleine Quellenkunde, p.1.

²⁹ HOCHEDLINGER: Schlafende Riese, p.173.

³⁰ Generalstabswerke

³¹ HOCHEDLINGER: Kleine Quellenkunde, p.2.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

vetően elsősorban a katonai szolgálat igazolását végezték a rendelkezésre álló hiteles dokumentáció révén. A levéltár – illetve, mint arra korábban utaltunk – mára már „csak” részleg, forrásállománya napjainkban legfőképpen a magánjellegű kutatások háttérbázisaként funkcionál.³²

A LEVÉLTÁR MŰKÖDÉSE AZ I. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN

A háborút közvetlenül követő években a Kriegsarchiv további sorsa sokáig tisztázatlan, az alárendeltségi viszonyok folyamatos változása során a felszámolás lehetősége is több esetben felmerül.³³ Végül 1920 után az archívum az államkancellária³⁴ alárendeltségében civil irányítás alá kerül. Ez kezdetben negatívan hat az első világháborús részvétel kutatására, politikai okokból a katonai események vizsgálata tilalom tárgyát képezi, a témával csak visszaemlékezések formájában lehet foglalkozni. Ez a helyzet 1926-ban változik meg, amikor a levéltár engedélyt kap az első világháborús monográfia megírására, amely „Ausztria-Magyarország utolsó háborúja” címen, 1929 és 1938 között összesen kétszer hét kötetben jelenik meg.³⁵ Ehhez a haderőért felelős minisztérium engedélyezi megfelelő felkészültséggel rendelkező tisztek vezénylését az intézményhez, amelynek eredményeként ismét felállíthatnak egy háborútörténeti részleget.³⁶

A kutatásra, és az azzal párhuzamosan szintén fokozódó gyűjtő tevékenységre maga az első világháború több tekintetben is katalizátorként hatott. A háború alatt propaganda, és sajtófeladatokat is ellátó intézménybe³⁷ elkezdett áramlani a hadszíntereken keletkezett megnövekedett mennyiségű adminisztratív és harci okmány. Ez a tendencia az 1918-as széthullással csak még tovább fokozódott, amikor a megszűnő alakulatok teljes dokumentum-anyaga és addig különálló archívumok állománya is a Kriegsarchiv gondozásába került. Amivel viszont némileg szembe hatott a Monarchia utódállamai számára történő dokumentumkiadási kötelezettség, amelyet a békeszerződés, és később bilaterális egyezmények is előírtak.³⁸ A megnövekedett iratállomány természetesen a feladatok gyarapodást is

³² HOCHEDLINGER: Kleine Quellenkunde, p.2.

³³ BROUCEK, Peter: Ein General im Zweilicht. Die Erinnerungen Edmund Gleises von Horstenu; Band 1. K. u. K. Generalstabsoffizier und Historiker; Herman Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1980. p.41. forrás:

https://books.google.hu/books?id=e3SHcQ2T1kC&pg=PA62&lpg=PA62&dq=%C3%B6sterreich-ungarns+letzter+krieg&source=bl&ots=3VCr67DJN4&sig=i8k3-nMmzRLYkr9XsHY1hLEJlOg&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewij96iVirTMAhUjYz0KHxkIA_E4HhDoAQgZMAA#v=onepage&q&f=false (letöltés: 2016.04.20.)

³⁴ Staatskanzlei, BROUCEK, p.44.

³⁵ Österreich-Ungarns letzter Krieg, Id.: HOCHEDLINGER, Michael: Doppeladler oder Hakenkreuz? Das „Heeresarchiv Wien“ 1938–1945, p. 227. forrás:

<http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=46696> (letöltés: 2016.04.10.)

³⁶ Bundesministerium für Heereswesen, illetve kriegsgeschichtliche Abteilung, BROUCEK, p.48.

³⁷ Erre a feladatra külön részleg szerveződött, amely a kor neves osztrák íróit is felvonultatta, úgy mint Stefan Zweig, Franz Theodor Csokor, Alfred Polgar és Rainer Maria Rilke. Ld. HOCHEDLINGER: Doppeladler oder Hakenkreuz? p. 222.

³⁸ Erről bővebben ld. a magyar levéltárra vonatkozó írást.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

eredményezte; nem csak abban a vonatkozásban, hogy az eddigi feladatokat nagyobb méretekben kellett ellátni, hanem a feladatköröknek újabbakkal való bővülésében is. A viláégés után a levéltár közigazgatási szerepkört is kénytelen volt ellátni, hiszen például a katonai szolgálattal kapcsolatos adatok igazolása sok esetben csak az itt őrzött – és idő közben már archivált, vagy archiválásra váró – dokumentumok révén volt lehetséges. A történelmi körülmények alakulása az intézmény személyi állományát sem hagyta érintetlenül, annak változása azonban nem minden esetben alakult üdvözítő módon. A háború éve alatt jelentős létszámnövekedés volt tapasztalható: a kezdeti negyvenöt főről 1917-re a munkatársak száma közel meghétszereződött (312 fő),³⁹ a háború végi 429 fős létszám azonban 1920-ra 177-re, három évvel később 81-re csökkent⁴⁰ (ne felejtjük el, hogy ezzel párhuzamosan a dokumentumállomány ebben az időszakban is bővült, és az archívum időközben új feladatok ellátását is kénytelen volt magára venni). Az osztrákok esetében ez a csökkenés nem csak pénzügyi, illetve szervezeti okokra volt visszavezethető, a Kriegsarchiv több munkatársa is – származásuknak megfelelően – az újonnan létrejövő utódállamok hasonló intézményeinek sorait erősítette tovább.⁴¹ A háború utáni szakmai stáb minőségét befolyásoló tényező volt a tudományosság megfelelő szintjének megléte. A civil állomány számára tanfolyami képzéssel kívánták ezt biztosítani, a korábbi vezérkari tisztek automatikusan megkapták a szükséges minősítést, az egykori csapattisztek azonban a fenti tanfolyam elvégzése után is csak a tiszthelyettesekkel azonos szintet jelentő „tudományos tanácsadói” minősítést érthették el.⁴² Ezzel együtt néhány esetben a régi, bizonyított kollégák számára biztosították a megfelelő minősítés könnyebb megszerzését.⁴³

A két háború közötti politikai viszonyok, amelyek eleinte létében is fenyegették a Kriegsarchivot, a hadtörténelmi kutatás irányultságára is rányomták a bélyegüket. A magát újraértelmezni igyekvő állam (és társadalom) számára a háborús katonapolitikai és szövetségi viszonyok – különösen a szélsőjobb fokozódó térnyerésével Németországban – kényes témának számítottak. Ez megjelent a hadsereg szintjén is, amely egyfelől létehez és működéséhez igényelte volna a megfelelő (háborús) tradíciókat, ezek ugyanakkor – legalábbis a háborús vonatkozások esetében – egyúttal szembe is helyezték az állammal, és annak ideológiai és politikai értékrendjével, amely éppenséggel pont szabadulni szeretett volna ettől a terhes örökségtől (és talán még inkább a belőle esetlegesen eredő aktuális következményektől).⁴⁴ Talán nem véletlen, hogy Edmund Glaise von Horstenau, a Kriegsarchiv igazgatója ebben az időben, tevőlegesen sokkal kisebb szerepet vállalt a monográfia elkészítésében német kollégájánál – mindössze az első két kötet szerkesztésével, és a bevezető, illetve összekötő, alapvetően katonapolitikai jellegű szövegrészekkel

³⁹ HOCHEDLINGER: *Schlafende Riese*, p.174.

⁴⁰ HOCHEDLINGER: *Doppeladler oder Hakenkreuz?* p. 223.

⁴¹ HOCHEDLINGER: *Doppeladler oder Hakenkreuz?* p. 224.

⁴² HOCHEDLINGER: *Doppeladler oder Hakenkreuz?* p. 224.

⁴³ BROUCEK, p.44.

⁴⁴ BROUCEK, pp.48-49.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

vette ki abból a részből.⁴⁵ Gleise munkásságának inkább a politikai vonatkozásait szokás megemlíteni, amelyek pozitív hozadéka volt, hogy nyilvános szerepléseivel, előadásaival a nehezen értelmezhető viszonyok között is igyekezett „eladhatóvá” tenni a Kriegsarchiv, és általában a hadtörténeti kutatás produktumait.⁴⁶

Az első világháborús kutatás utóélete szempontjából érdekes – és szomorú – adalék Ausztriának a Harmadik Birodalomhoz történő 1938-as csatolása, amelynek eredményeként a Kriegsarchiv a Reichsarchiv egyik fiókintézményévé vált. Ezzel együtt a rövid életű első Bundesheer teljes iratanyaga azonnal archív állománnyá, az ekkor éppen teljessé váló „Ausztria-Magyarország utolsó háborúja” pedig tudományos megmértetés nélkül – legálábbis egy időre – a feledés martalékává vált. A továbbiakban a berlini intézmény gyakorlata volt igaz Bécs esetében is: a levéltár szigorúan csak gyűjtőtevékenységet folytathatott, és a háború végén kiadott önmegsemmisítési parancs itt is érvényben volt. Ezt azonban nem hajtották végre, így talán a sors iróniájaként, a berlini források nagyarányú pusztulásával napjainkban itt található a legteljesebb, és legkiterjedtebb német területen fellelhető első világháborús iratanyag.⁴⁷

„AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG UTOLSÓ HÁBORÚJA”

Az osztrák haderőért felelős minisztérium és a Kriegsarchiv által közösen megjelentetett „Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914-1918” című hétkötetes monográfia jelentőségét talán az is mutatja, hogy a Magyar Katonai Szemle a magyar megfelelőjéhez hasonlóan ennek megjelenéséről is rendszeresen hírt adott könyvismertetőiben. Első kötete egy évvel a magyar kiadvány indulása után, 1929-ben jelent meg, ugyanakkor a „Világháború”-val ellentétben ezt a művet kilenc éven belül be is fejezték. A nyolcadik – a többi kivonatolt tartalomjegyzékeként (Registerband) szolgáló – kötete 1938-ban jelent meg, lezárva ezzel a művet.⁴⁸ A sorozatból kimaradt részletesebb tanulmányok számára külön kiegészítő füzetek jelentek meg a „Militärwissenschaftliche Mitteilungen” című szakfolyóirat szerkesztésében.⁴⁹

A két monográfia közötti terjedelmi különbségekre alapvetően a mögöttük húzódó kutatás mélysége közötti eltérés ad magyarázatot. Az osztrák mű harmadik, illetve negyedik részéhez írt ajánlóból megtudhatjuk, hogy a kutatás eredetileg alapvetően hadosztály szintig vizsgálja az egyes alegységek tevékenységét, a dandárokra vonatkozó, vagy ennél is

⁴⁵ BROUCEK, p.48; Gleise igazgatói, illetve politikai szerepének megítélése többnyire elég ambivalensnek tűnik. Mentségére általában a fent említett politikai viszonyokat szokás felhozni, amelyek következményeként nem annyira szakmai teljesítménye, mint inkább politikai megnyilvánulásai maradtak meg az utókor számára.

⁴⁶ BROUCEK, p.49.

⁴⁷ HOCHEDLINGER: Doppeladler oder Hakenkreuz? p.221.

⁴⁸ Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914-1918 in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1939. IX. évf. 2. szám, Könyvismertetés p.270.

⁴⁹ Ergänzungsheft 9 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg” in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1934. IV. évf. 11. szám, Könyvismertetés p.304.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

részletesebb munka kivételnek számít. Ebben alapvetően a német monográfiánál ismertett logika látszik visszaköszönni. Ettől a logikától azokban a témákban térnek csak el, ahol az alakulatok alkalmazási elve miatt a jelentősebb események is kisebb méretű kötelékekhez köthetőek, mint az Isonzónál (3. kötet), illetve Dél-Tirolban (4. kötet) kibontakozó műveletek. Az ajánlók minden esetben kiemelik az osztrák sorozat történelmi hűségét, tárgyilagosságát, szakszerű, tömör és világos leírásait, és a benne foglalt vázlatok rendkívül jó használhatóságát.⁵⁰ A magyar „testvér-mű” ennél valamivel részletesebb kutatás kényszerében volt, hiszen a magyar kiegészítésű alakulatok jobbára alegység szinten integrálódtak a Monarchia haderejébe.

A mű tudományos utóéletét illetően érdekes adalék, hogy nemrégiben megjelent egy közel teljes angol nyelvű fordítása is.⁵¹ A fordítást egy bizonyos Stan Hanna, az Illinois-i és Loyola Egyetemek történésének neve fémjelzi.⁵² A rendelkezésre álló információ szerint a fordításból kimaradtak az eredeti előszón és bevezetésen túl még a második, illetve ötödik kötet bizonyos részei is – ennek közelebbi oka azonban ismeretlen. Másrészt Hanna nemcsak egyszerű, nyelvi értelemben fordította le az osztrák monográfiát, hanem lévén maga is történész, saját jegyzetekkel is kiegészítette azt.⁵³

ÖSSZEGRZÉS

A fentiekben ismertetett kutatás – együtt a német, illetve az itthoni megfelelőjével – részben elkülönülő halmazt alkot az első világháborút követő monográfiák sorában. A közöttük fellelhető párhuzamok annak ellenére kapcsolják össze ezeket a munkákat, hogy egyes pontokon mégis mutatkoznak eltérések közöttük. Közös volt a háborúban vesztes államok égető szüksége a vereség okainak feltárására, az események, a „miért” és „hogyanok” pontos megértésére, és részben közösek voltak a (katonai) elméleti és kulturális alapok, amelyek mentén a kutatások megszerveződtek. A források összegyűjtése terén részben szervezeti okokból, részben a háború végén kialakuló viszonyok okán a három intézmény közel azonos helyzetben volt. A német és az osztrák műhely rendelkezett a megfelelő – több évszázados – gyakorlati előzményekkel, általában az anyaggyűjtést és feldolgozást illetően, amely téren a magyar kollégáik kénytelenek voltak tőlük tanulni – ugyanakkor az első világháborús iratanyag, már csak mennyisége okán, számukra is újszerű kihívást jelentett. A munka megszervezése, a források feldolgozása közel azonos módon történt, azok felhasználásának iránya azonban részben eltért. A német munka alapvetően a hadászati szint megfelelő feldolgozását tűzte ki célul, míg a hazai kutatás inkább a harcászati

⁵⁰ A világháború 1914-1918 in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1934. IV. évf. 4. szám, Könyvismertetés p.305., illetve Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914-1918 in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1934. IV. évf. 6. szám, Könyvismertetés p.299.

⁵¹ Miracle of illogic, The Austro-Hungarian Empire in hinsight

⁵² Akiről ezen kívül azonban gyakorlatilag semmilyen információ nem fellelhető. Austria-Hungary's last war, 1914-1918; Translated by Stan Hanna; Publisher of Military Science Releases, Vienna; 2010.

Forrás: <http://www.comroestudios.com/StanHanna/> (letöltés: 2016.04.20.)

⁵³ Ld. uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

tevékenységet állította a középpontba – igaz utóbbinak pragmatikus oka, hogy a mi esetünkben a stratégiai szintű vezetés, és irányítás az osztrák Nagy Vezérkar privilégiuma volt, így a magyar háborús szereplés bemutatása ezen a szinten legfeljebb áttételesen lett volna megvalósítható. Az osztrák monográfia félig-meddig átmenetet jelent a két megközelítés között, alapvetően a német vezérelvet követve, de esetenként részletesebb ismertetések közlése mellett. Az elért eredmények tekintetében közös elem, hogy azok felhasználására szinte egyáltalán nem került sor, ennek okai azonban részben eltérőek. Németország esetében a politikai kurzus végletes elmozdulása okozta kutatási eredmények időleges érdektelenné válását, ugyanez részben Ausztria esetében is elmondható, azzal a különbséggel, hogy itt ez a német megszállás eredményeként történt így. Magyarország esetében a (katonai) szükségszerűség írta felül az eredeti törekvéseket; hiszen az utolsó elkészült kötet kiadása idején Hazánk már tevélegesen is bekapcsolódott a következő háborúba, így az elmélet felé megfogalmazott igények is már inkább az aktuális harcokra vonatkoztak.

Talán a történelem fintora is, hogy éppen ez a három állam nem volt képes (illetve kész) időben profitálni a kutatásaiból és felhasználni azok tapasztalatait, mielőtt az újabb világhégés maga alá gyűrte volna őket. A magyar mű sorsa pedig talán mindközül leginkább világít rá a három ismertetett kutatás szomorú közös sorsára, hiszen ezt a történelem viharra még azelőtt elsodorta, mielőtt egyáltalán elkészülhetett volna (bár, mint láthattuk korábban, az osztrák monográfia is „éppen hogy megérte” a befejezést, mielőtt – ha időlegesen is – „feleslegessé” vált volna).

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Austria-Hungary's last war, 1914-1918. (sz.n.) Forrás: <http://www.comroestudios.com/StanHanna/> (letöltés: 2016. 04.20.)
2. A világháború 1914-1918 in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1934. IV. évf. 4. szám, Könyvismertetés p.305.
3. BROUCEK, Peter: Ein General im Zweilicht. Die Erinnerungen Edmund Gleises von Horstenau; Band 1. K. u. K. Generalstabsoffizier und Historiker; Herman Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1980. forrás: https://books.google.hu/books?id=e3SHcQ2T1kC&pg=PA62&lpg=PA62&dq=%C3%B6sterreich-ungarns+letzter+krieg&source=bl&ots=3VCr67DJN4&sig=j8k3-nMmzRLYkr9XsHY1hLEJIOg&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwji96iVirTMAhUjYzKHXkIA_E4HhDoAQgZMAA#v=onepage&q&f=false (letöltés: 2016.04.20.)
4. Ergaenzungsheft 9 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg” in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1934. IV. évf. 11. szám, Könyvismertetés p.304.
5. HOCHEDLINGER, Michael: "Die schlafende Riese". Das Österreichische Staatsarchiv, Abteilung Kriegsarchiv. In: [Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit 9 \(2005\), pp. 165-186](#), forrás: <http://www.oesta.gv.at/site/5002/default.aspx> (letöltés: 2016.04.10.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

6. HOCHEDLINGER, Michael: Doppeladler oder Hakenkreuz? Das „Heeresarchiv Wien“ 1938–1945; forrás: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=46696> (letöltés: 2016.04.10.)
7. HOCHEDLINGER, Michael: Keine Quellenkunde zur österreichischen Militärgeschichte 1800–1914. p.1. forrás: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=35385> (letöltés: 2016.04.20.)
8. Miracle of illogic, The Austro-Hungarian Empire in hindsight (sz.n.); <https://europebetweeneastandwest.wordpress.com/2014/04/26/miracle-of-illogic-the-austro-hungarian-empire-in-hindsight/> (letöltés: 2016.04.20.)
9. Official Histories of the First World War (sz.n.); <http://www.greatwar.co.uk/research/books/ww1-official-history.htm> (letöltés: 2016. 09.20.)
10. Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918 in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1934. IV. évf. 6. szám, Könyvismertetés p.299.
11. Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918 in.: Magyar Katonai Szemle (szerk.: vitéz Berkó István) 1939. IX. évf. 2. szám, Könyvismertetés p.270.
12. RAUCHENSTEINER, Manfred: „Alle Strassen münden ins schwarze Verwesung.“ Österreich-Ungarns letzter Krieg – Festvortrag anlässlich der Jahresversammlung des Dokumentationsarchivs des österreichischen Widerstandes am 2. April 2014. p.14. Forrás: http://www.doew.at/cms/download/1u7r7/jb2015_rauchensteiner.pdf (letöltés: 2016.04.20.)
13. The Hochkriegskanzleiarchiv, forrás: <http://www.oesta.gv.at/site/6155/default.aspx> (letöltés: 2016.04.10.)